УДК 334.75: 330(075.8)
JEL C38, Q10, O30

РОЗВИТОК МОЛОЧНИХ КЛАСТЕРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Данько Юрій Іванович
доктор економічних наук, професор
Сумський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-9847-1593
y.danko@snau.edu.ua
Живицький Дмитро Олексійович
аспірант
Сумський національний аграрний університет

У статті досліджується потенціал розвитку молочних кластерів як інструменту диверсифікації виробництва сільськогосподарських товаровиробників в Україні. Розглянуто сучасний стан та тенденції розвитку молочної галузі в Україні та світі. Проаналізовано теоретичні основи концепцій кластерів і диверсифікації. Висвітлено переваги та виклики створення молочних кластерів, а також їх роль у диверсифікації діяльності учасників. Проведено SWOT-аналіз потенціалу молочних кластерів як інструменту диверсифікації. Обґрунтовано необхідність державної підтримки та сприятливого регуляторного середовища для ефективного розвитку молочних кластерів в Україні. Основні результати дослідження наступні. Виявлено тенденцію до скорочення виробництва молока в Україні, проте є потенціал нарощування переробки та експорту молочної продукції. Обґрунтовано, що участь у молочних кластерах відкриває нові можливості для диверсифікації діяльності підприємств. Визначено ключові переваги (підвищення ефективності, доступ до інновацій, диверсифікація) та виклики (низький рівень кооперації, обмежений доступ до фінансування, недосконала державна політика) розвитку молочних кластерів в Україні. Доведено необхідність комплексної державної політики підтримки кластеризації галузі та створення сприятливого інституційного середовища. Зазначено, що має негативний вплив нестабільність державної політики та регуляторного середовища, а також відсутність комплексної стратегії підтримки розвитку кластерів у агропромисловій галузі. Наголошено на можливості виникнення екологічних ризиків, пов'язаних зі збільшенням навантаження на довкілля внаслідок концентрації виробництва в рамках кластера.

Ключові слова: *молочний кластер, диверсифікація виробництва, сільгосптоваровиробники, кластерний підхід, конкурентоспроможність, інновації, державна підтримка, агропромисловий сектор, сільське господарство.*

DOI: https://doi.org/10.32782/bsnau.2024.1.7

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах глобалізації та зростаючої конкуренції на світових ринках питання підвищення ефективності та диверсифікації виробництва є надзвичайно актуальними для сільськогосподарських товаровиробників, зокрема в молочній галузі. Українська молочна промисловість має значний потенціал для розвитку, проте стикається з низкою викликів, серед яких нестабільність ринку, коливання цін на молочну сировину, висока собівартість виробництва та низька конкурентоспроможність продукції на міжнародних ринках.

Одним із перспективних шляхів вирішення цих проблем є створення та розвиток молочних кластерів, які об'єднують виробників молока, переробні підприємства, постачальників, наукові установи та інші організації, задіяні в галузі. Кластерний підхід дозволяє реалізувати ефект синергії, підвищити продуктивність та ефективність виробництва, впровадити інновації, диверсифікувати діяльність та посилити конкурентні позиції учасників на ринку.

Актуальність дослідження розвитку молочних кластерів як інструменту диверсифікації виробництва сільськогосподарських товаровиробників для України зумовлена низкою факторів. Так, на сьогодні для вітчизняних товаровиробників є вкрай важливим впровадження механізмів, націлених на підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняної молочної галузі на внутрішньому та зовнішніх ринках. При цьому також актуальною є потреба в диверсифікації виробництва для зниження ризиків та забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських товаровиробників, впровадження інновацій та передових технологій у молочному виробництві для підвищення якості та розширення асортименту продукції, розвитку співпраці та кооперації між учасниками молочного ринку для посилення їх конкурентних переваг.

Також, доцільно ще раз наголосити на наявному потенціалі молочних кластерів як драйверів економічного розвитку регіонів та сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх наукових публікацій свідчить про посилений інтерес міжнародних та вітчизняних дослідників до питань розвитку та функціонування кластерів у галузі сільського господарства. Так, у власних роботах такі вітчизняні науковців, як: О.В. Михайленко, С.Ю. Скоморохова, К.Р. Чава [3], О.В. Качмар [10], В.Г. Семенова, Ю.І. Матіщак [11], В.Є. Хаустова, Н.В. Трушкіна [12], О.М. Згурська [13], С.М. Ніколаєнко [14] різносто-

ронньо досліджують формування та розвиток кластерних структур в галузі сільського господарства, а також досліджують можливість розвитку кластерів в молочній промисловості.

Низка наукових досліджень підтверджує ефективність кластерного підходу та його вплив на диверсифікацію виробництва. Наприклад, дослідження О.В. Качмар, В.Г. Семенова, Ю.І. Матіщак показало, що участь у кластерах позитивно впливає на інноваційну діяльність підприємств та їх схильність до диверсифікації продукції, а також як напрям підвищення рівня розвитку молокопереробних підприємств України. Згідно з дослідженням С.М. Ніколаєнко, підприємства в кластерах мають вищу продуктивність і швидше зростають у порівнянні із окремими підприємствами в тій самій галузі.

Ці та інші дослідження демонструють, що кластери можуть сприяти диверсифікації виробництва завдяки обміну знаннями, співпраці, доступу до інновацій та спільних ресурсів, що підвищує гнучкість та адаптивність учасників кластера. Але, не зважаючи на досить значну увагу науковців, у зазначеній галузі все ще існує потреба в систематизації наукових досліджень щодо впливу кластерів на окремі галузі сільського господарства, наприклад виробництва молока.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану молочної галузі, а також теоретичні дослідження потенціалу розвитку молочних кластерів як ефективного інструменту диверсифікації виробництва сільськогосподарських товаровиробників в Україні.

Результати дослідження. Світова молочна галузь демонструє стійку тенденцію до зростання попиту та виробництва в останні десятиліття. Згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), глобальне виробництво молока зросло з 887 млн тон у 2021 році до 930 млн тон у 2022 році [1]. Основними драйверами цього зростання є збільшення чисельності населення, підвищення рівня доходів у країнах, що розвиваються, та зміна харчових уподобань споживачів.

Лідерами світового молочного виробництва є Індія, США, Пакистан, Бразилія та Німеччина. Водночас спостерігається зміщення центру молочного виробництва з розвинених країн до країн, що розвиваються, які у 2022 році виробили близько 59% світового молока.

В Україні молочна галузь відіграє важливу роль в агропромисловому комплексі та економіці країни. Однак, за даними Державної служби статистики, вітчизняне виробництво молока демонструє тенденцію до скорочення – з 11,2 млн тонн у 2010 році до 7,3 млн тонн у 2023 році [2] (рис. 1). Це пов'язано з низкою факторів, серед яких:

– зменшення поголів'я корів, особливо в господарствах населення, спричинене військовою агресією рф проти України;

– низька продуктивність молочного стада через застарілі технології та недостатнє фінансування галузі;

– обмежений доступ до інновацій та сучасних знань у сфері селекції, годівлі, утримання тварин;

– недостатня державна підтримка та регуляторні бар'єри для розвитку молочних ферм.

Як зазначають українські вчені О.В. Михайленко, С.Ю. Скоморохова та К.Р. Чава для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної молочної галузі необхідно впроваджувати інноваційні технології, диверсифікувати виробництво та активно інтегруватися у глобальні ланцюги створення вартості [3, с. 19–20].

Водночас в Україні спостерігаються позитивні тенденції у сфері переробки молока. За даними Асоціації виробників молока, у 2023 році обсяг виробництва

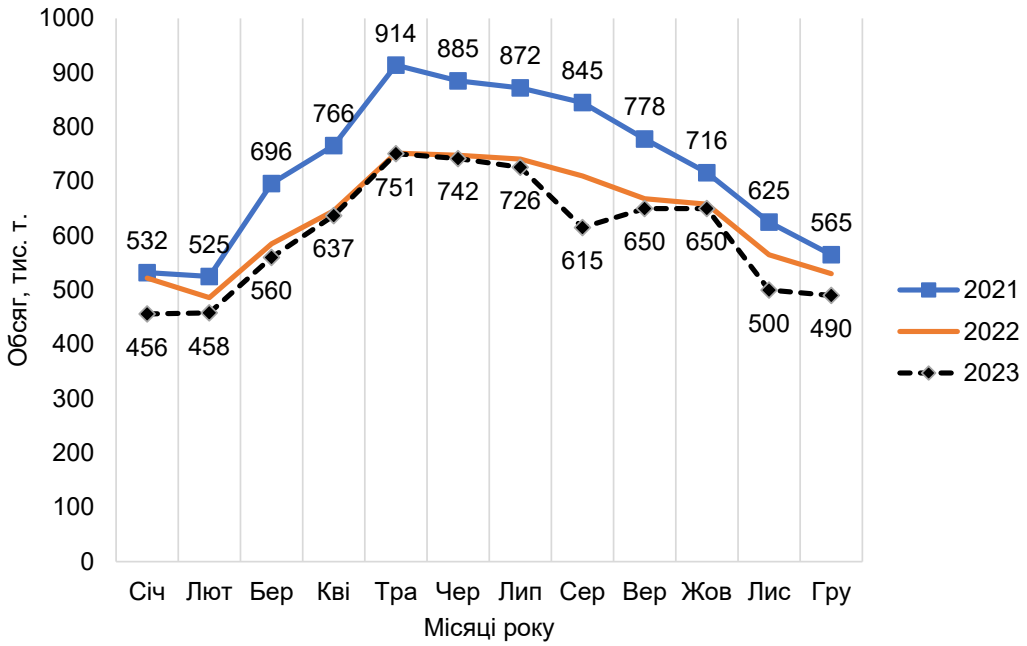

Рисунок 1 – Динаміка виробництва сирого молока в Україні, тис. т

Джерело: побудовано автором з використанням [2]

молочної продукції зріс на 7,1% порівняно з попереднім роком, особливо зросло виробництво сирів та напівтвердих сирів (рис. 2).

При цьому, українські молочні компанії дещо скоротили експортний потенціал. У 2023 році експорт молочної продукції скоротився на 8,3% порівняно з 2021 роком і становив $320 млн [5]. Основними ринками збуту стали країни ЄС, Китай та арабські країни.

В цілому, одним із перспективних напрямків розвитку молочної галузі, підвищення її конкурентоспроможності, необхідно забезпечити сприятливі умови для створення та розвитку молочних кластерів, залучення інвестицій та трансферу технологій.

На сьогодні кластерний підхід успішно застосовується в багатьох країнах світу, зокрема в молочній галузі. Прикладами відомих молочних кластерів є кластер молочної промисловості в Нідерландах, який об'єднує понад 18 тисяч молочних ферм, переробних підприємств, постачальників обладнання та послуг, наукові установи. Він забезпечує 20% експорту молочної продукції [6, с. 8-10].

Також є досить відомим молочний кластер SODIAAL у Франції, що включає близько 7 тисяч молочних ферм, переробні підприємства, науково-дослідні центри. Кластер відомий інноваційними продуктами та високою якістю молочної продукції [7].

Також досить ефективно функціонують кластери молочної промисловості в США, Новій Зеландії, Індії, Бразилії і інших країнах світу, які об'єднують виробників молочної сировини, переробні заводи, університети та дослідницькі центри [8; 9].

Ці кластери демонструють значні переваги та досягнення, серед яких є :

– підвищення продуктивності та ефективності виробництва завдяки кооперації та спеціалізації;

– диверсифікація виробництва та розширення асортименту молочної продукції;

– впровадження інновацій у галузі селекції, годівлі, технологій виробництва та переробки молока;

– посилення конкурентоспроможності на внутрішніх та світових ринках;

– розвиток сільських територій та створення робочих місць;

– підвищення якості та безпечності молочної продукції та ін.

Концепція кластерів була вперше сформульована М. Портером у його праці «Конкурентні переваги націй». Портер визначив кластер як «географічну концентрацію взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних із їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу».

У своїй роботі «Кластери» Портер виділив три ключові детермінанти, що визначають продуктивність і інноваційний потенціал кластерів:

1) зростання продуктивності фірм та галузей у кластері за рахунок ефекту масштабу, спеціалізації, доступу до спеціалізованих факторів виробництва тощо;

2) сприяння новаторству та підвищенню продуктивності через тісну взаємодію фірм, постачальників, споживачів та інститутів знань у кластері;

3) стимулювання нових бізнес-можливостей та формування нових кластерів завдяки наявним активам, компетенціям та інституційній інфраструктурі [10].

Теорія кластерів знайшла подальший розвиток у працях Е. Фезера, М. Енрайта, С. Розенфельда та інших дослідників. Зокрема, С. Розенфельд визначив кластери як «географічну концентрацію взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг та асоційованих інститутів у певному секторі» [12, с. 14].

Диверсифікація виробництва є однією з ключових стратегій розвитку підприємств, що дозволяє знизити

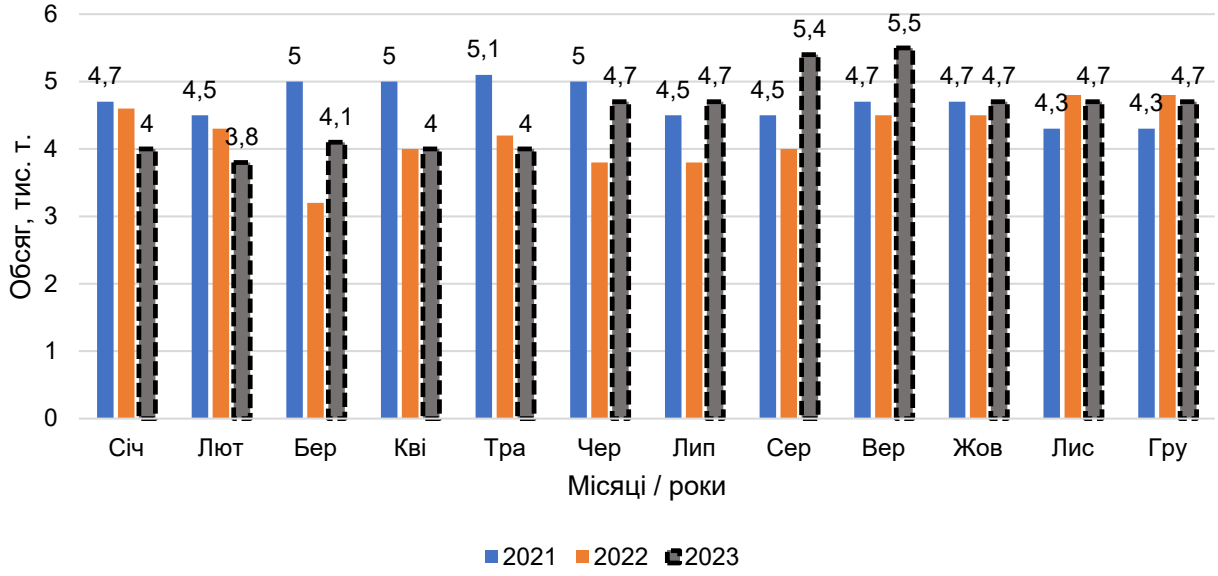

Рисунок 2 – Динаміка виробництва сиру та напівтвердого сиру в Україні, тис. т

Джерело: побудовано автором з використанням [4]

ризики, пов'язані з мінливим ринковим середовищем, та забезпечити стійкість бізнесу. У науковій літературі виділяють кілька видів диверсифікації:

1) горизонтальна диверсифікація – розширення асортименту продуктів/послуг, пов'язаних із існуючими напрямками діяльності підприємства;

2) вертикальна диверсифікація – розширення діяльності на суміжні етапи виробничого ланцюжка (вгору або вниз);

3) латеральна (конгломератна) диверсифікація – вихід у нові, непов'язані з основною діяльністю галузі.

О.М. Згурська у своєму дослідженні зазначила чинники, що спонукають підприємства до диверсифікації:

– зниження ризиків та волатильності прибутку;
– ефективне використання надлишкових ресурсів;
– економія від масштабу та синергія;
– реакція на зміни попиту та споживчих уподобань;
– використання нових технологій та інновацій і ін. [13].

Кластерний підхід та диверсифікація виробництва є взаємопов'язаними концепціями, що можуть підсилювати одна одну. Так, участь у кластері відкриває нові можливості для диверсифікації діяльності підприємств завдяки:

– доступу до нових технологій, знань та інновацій через тісну співпрацю з науковими установами, постачальниками обладнання тощо;

– можливостям розширення продуктового портфеля та виходу на суміжні ринки завдяки кооперації та взаємодоповнюваності учасників кластера;

– економії від масштабу та синергії через спільне використання ресурсів, інфраструктури та послуг у межах кластера;

– підвищенню гнучкості та адаптивності учасників кластера до змін ринкової кон'юнктури тощо.

Дослідження В.Г. Семенової та Ю.І. Матіщак показало, що підприємства, інтегровані у локальні кластери, демонструють більшу схильність до диверсифікації свого продуктового портфеля порівняно з ізольованими підприємствами [11, с. 210].

На основі SWOT-аналізу можна розробити стратегії, спрямовані на максимальне використання сильних сторін і можливостей, подолання слабких сторін та мінімізацію загроз для ефективного розвитку молочних кластерів. SWOT-аналіз потенціалу молочних кластерів як інструменту диверсифікації виробництва сільгосптоваровиробників в Україні представлено в табл. 1.

В цілому, зважаючи на результати досліджень, розвиток молочних кластерів в Україні має низку сильних сторін, серед яких значний виробничий потенціал, можливість підвищення ефективності та доступ до інновацій, проте стикається з викликами щодо рівня кооперації, інноваційної активності та фінансування. Ключовими можливостями є вихід на зростаючі світові ринки, залучення інвестицій, диверсифікація діяльності та розвиток сільських територій. Водночас існують загрози від конкуренції, цінових коливань та недостатньої підтримки держави.

Для ефективного використання потенціалу молочних кластерів необхідно подолати слабкі сторони шляхом стимулювання кооперації, інноваційного розвитку, залучення фінансових ресурсів та розбудови інфраструктури. Крім того, важливою є комплексна державна політика підтримки кластеризації галузі, екологічної та експортної конкурентоспроможності кластерів.

SWOT-аналіз демонструє, що молочні кластери можуть стати дієвим інструментом диверсифікації виробництва та розвитку українських товаровиробників за умови ефективної реалізації можливостей, усунення слабких сторін і мінімізації загроз.

Переваги розвитку молочних кластерів в Україні є наступні. По-перше, це підвищення продуктивності та ефективності виробництва через спеціалізацію, кооперацію та ефект масштабу. По-друге, полегшений доступ до інновацій, нових технологій та наукових розробок завдяки тісній співпраці з науковими установами, постачальниками обладнання та технологій у межах кластера. Диверсифікація виробництва та освоєння

Таблиця 1 – SWOT-аналіз потенціалу молочних кластерів як інструменту диверсифікації виробництва

Сильні сторони (Strengths):	**Слабкі сторони (Weaknesses):**
- значний ресурсний та виробничий потенціал молочної галузі України; - можливість підвищення ефективності виробництва через спеціалізацію та кооперацію в кластері; - доступ до інновацій, технологій та наукових досліджень через співпрацю з науковими установами; - економія від масштабу та синергетичний ефект для учасників кластера; - потенціал для диверсифікації у суміжні сфери (переробка, логістика, туризм тощо)	- низький рівень кооперації та міжфірмової взаємодії у молочному секторі; - недостатній рівень інноваційної активності та впровадження сучасних технологій; - обмежений доступ до фінансових ресурсів та інвестицій для проектів у кластерах; - нерозвиненість інфраструктури для підтримки діяльності кластерів; - недосконалість нормативно-правової бази та відсутність комплексної державної політики підтримки кластеризації
Можливості (Opportunities):	**Загрози (Threats):**
- зростаючий світовий попит на молочну продукцію; - потенціал підвищення експортної конкурентоспроможності за рахунок кооперації в кластері; - залучення інвестицій та впровадження інновацій через розвиток кластерної екосистеми; - диверсифікація діяльності учасників та вихід на нові ринки; - стимулювання розвитку сільських територій та створення робочих місць	- посилення конкуренції з боку імпортерів та великих транснаціональних компаній; - коливання цін на молочну сировину та продукцію на світових ринках; - залежність від коливань валютних курсів та імпортованих ресурсів (обладнання, корми тощо); - недостатня підтримка з боку держави процесів кластеризації в галузі; - екологічні ризики, пов'язані зі збільшенням навантаження на довкілля

Джерело: побудовано автором з використанням [10; 11]

нових видів продукції з високою доданою вартістю через обмін знаннями, трансфер технологій та спільні дослідження. По-третє, посилення експортного потенціалу та конкурентоспроможності на зовнішніх ринках за рахунок об'єднання зусиль учасників кластера в маркетингу, логістиці та просуванні продукції. Також, розвиток кластерів позитивно впливає і на розвиток сільських територій, створення нових робочих місць, залучення інвестицій та підвищення доходів сільського населення.

Але, на рівні з перевагами існують і вагомі виклики та ризики. По-перше, це низький рівень міжфірмової співпраці та кооперації у молочному секторі, що ускладнює формування критичної маси учасників кластера. За даними Спілка молочних підприємств України, лише 7% молочних ферм в Україні беруть участь у певних формах кооперації. По-друге, це обмежений доступ до фінансових ресурсів та інвестицій для реалізації проектів зі створення і розвитку кластерів. По-третє, це низький рівень інноваційної активності та трансферу технологій у молочній галузі через недостатнє фінансування наукових досліджень та слабкі зв'язки між виробниками та науковими інституціями. Також викликом є нерозвиненість відповідної інфраструктури, необхідної для ефективного функціонування кластерів (логістичні центри, лабораторії, сертифікаційні органи тощо). Негативно впливає нестабільність державної політики та регуляторного середовища, відсутність комплексної стратегії підтримки розвитку кластерів у галузі. Існують й екологічні ризики, пов'язані зі збільшенням навантаження на довкілля внаслідок концентрації виробництва в рамках кластера [14].

Для подолання цих викликів та мінімізації ризиків необхідно забезпечити інституційну підтримку, сприятливе регуляторне середовище, доступ до фінансових ресурсів та інновацій, а також розвиток відповідної інфраструктури. В цілому ж, комплексний аналіз переваг, викликів та ризиків є необхідним для розробки ефективних стратегій і державної політики, спрямованих на максимізацію потенціалу молочних кластерів в Україні.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що розвиток молочних кластерів є перспективним інструментом диверсифікації виробництва сільськогосподарських товаровиробників в Україні. Кластерний підхід дозволяє реалізувати ефект синергії, підвищити продуктивність і ефективність, впровадити інновації та диверсифікувати діяльність учасників.

Розвиток молочних кластерів в Україні має низку сильних сторін, серед яких значний виробничий потенціал, можливість підвищення ефективності та доступ до інновацій, проте стикається з викликами щодо рівня кооперації, інноваційної активності та фінансування. Ключовими можливостями є вихід на зростаючі світові ринки, залучення інвестицій, диверсифікація діяльності та розвиток сільських територій. Водночас існують загрози від конкуренції, цінових коливань та недостатньої підтримки держави. Для ефективного використання потенціалу молочних кластерів необхідно подолати слабкі сторони шляхом стимулювання кооперації, інноваційного розвитку, залучення фінансових ресурсів та розбудови інфраструктури. Крім того, важливою є комплексна державна політика підтримки кластеризації галузі, екологічної та експортної конкурентоспроможності кластерів. Таким чином, розвиток молочних кластерів може стати потужним драйвером підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку молочної галузі України, диверсифікації виробництва агротоваровиробників, інноваційного зростання та соціально-економічного розвитку сільських територій..

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку детальних методичних підходів створення та управління молочними кластерами, оцінку їх соціально-економічного впливу, а також вивчення кращих практик диверсифікації виробництва в рамках кластерів.

Список використаної літератури:

1. Зростання на мінімалках: огляд світового молочного ринку. URL: https://avm-ua.org/uk/post/zrostanna-na-minimalkah-oglad-svitovogo-molocnogo-rinku
2. Виробництво сирого молока, Україна. URL: https://infagro.com.ua/ua/virobnitstvo-ukrayina/
3. Михайленко О.В., Скоморохова С.Ю., Чава К.Р. Підвищення конкурентоспроможності молочної продукції в Україні. *Причорноморські економічні студії.* 2018. № 29(2). С. 16–20.
4. Виробництво твердого та напівтвердого сиру, Україна. URL: https://infagro.com.ua/ua/virobnitstvo-ukrayina/
5. Молочний експорт – потужна підтримка молочної галузі. *Агробізнес-Україна*. 2023. № 2. URL: https://agrobusiness.com.ua/molochnyi-eksport
6. Порівняння молочного сектора України та Нідерландів. Український клуб аграрного бізнесу. 2017. 74 с. URL: https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/publicaties/2017/10/31/2017---dairy-comparison-study-nl-ua/
7. Молочна Франція, або як фермерам досягти бажаної рентабельності. URL: https://agroportal.ua/agrocheck/inopressa/molochnaya-frantsiya-ili-kak-frantsuzskie-fermery-dostigayut-rentabelnosti
8. Французька молочна промисловість перша в світі, але фермери вигоди не отримують. URL: https://infagro.com.ua/ua/2020/01/14/frantsuzka-molochna-promislovist-persha-v-sviti-ale-fermeri-vigodi-ne-otrimuyut/
9. Нова Зеландія: рекордно більше молока з меншою кількістю корів. URL: https://infagro.com.ua/ua/2019/12/10/nova-zelandiya-bilshe-moloka-z-menshoyu-kilkistyu-koriv/
10. Качмар О.В. Агропромислові кластери як середовище інноваційного розвитку та формування кваліфікованого персоналу сільськогосподарських підприємств. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3. С. 337–342.
11. Семенова В.Г., Матіщак Ю.І. Кластерне об'єднання як напрям підвищення рівня розвитку молокопереробних підприємств України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С. 205–210.
12. Хаустова В.Є., Трушкіна Н.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «мережева структура». *Бізнес Інформ*. 2022. № 8. С. 12–19.

13. Згурська О.М. Диверсифікація як метод підвищення економічної ефективності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 16–21.

14. Ніколаєнко С.М. Формування територіального кластера в молочній промисловості. *Бізнес Інформ*. 2022. № 10. С. 89–96.

15. Блюмська-Данько К.В. (2020). Маркетингові інструменти підвищення конкурентоспроможності крафтової молочної продукції. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2020. № 3 (85). С. 11–14.

16. Ніценко В., Данько Ю. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу. *Український журнал прикладної економіки. 2*019. Том 4. № 4. С. 8–15.

References:

1. Growth at Minimal Costs: Overview of the World Milk Market (n.d.). Available at: https://avm-ua.org/uk/post/zrostanna-na-minimalkah-oglad-svitovogo-molocnogo-rinku

2. Raw Milk Production, Ukraine (n.d.). Available at: https://infagro.com.ua/ua/virobnitstvo-ukrayina/

3. Mykhailenko, O.V., Skomorokhova, S.Yu., & Chava, K.R. (2018). Increasing the Competitiveness of Dairy Products in Ukraine. *Prichornomorski ekonomichni studii*, 29(2), 16–20.

4. Production of Hard and Semi-Hard Cheese, Ukraine (n.d.). Available at: https://infagro.com.ua/ua/virobnitstvo-ukrayina

5. Milk Export – Powerful Support for the Dairy Industry. Agrobusiness-Ukraine, 2023(2). Available at: https://agrobusiness.com.ua/molochnyi-eksport

6. Comparison of the Dairy Sector in Ukraine and the Netherlands. Ukrainian Agrarian Business Club, 2017. Available at: https://www.agroberichtenbuitenland.nl/binaries/agroberichtenbuitenland/documenten/publicaties/2017/10/31/2017---dairy-comparison-study-nl-ua/

7. Milk in France, or How Farmers Achieve Desired Profitability (n.d.). Available at: https://agroportal.ua/agrocheck/inopressa/molochnaya-frantsiya-ili-kak-frantsuzskie-fermery-dostigayut-rentabelnosti

8. French Dairy Industry Leads the World, But Farmers Don't Reap Benefits (2020, January 14). Available at: https://infagro.com.ua/ua/2020/01/14/frantsuzka-molochna-promislovist-persha-v-sviti-ale-fermeri-vigodi-ne-otrimuyut/

9. New Zealand: Record Milk Production with Fewer Cows (2019, December 10). Available at: https://infagro.com.ua/ua/2019/12/10/nova-zelandiya-bilshe-moloka-z-menshoyu-kilkistyu-koriv/

10. Kachmar, O.V. (2019). Agro-Industrial Clusters as an Environment for Innovative Development and Formation of Qualified Personnel of Agricultural Enterprises. *Priazovskyi Economic Bulletin*, 3, 337–342.

11. Semenova, V. G., & Matishchak, Y. I. (2017). Cluster Association as a Direction for Increasing the Level of Development of Dairy Processing Enterprises in Ukraine. *Business Inform*, 4, 205–210.

12. Haustova, V.E., & Trushkina, N.V. (2022). Theoretical Approaches to Defining the Concept of "Network Structure". *Business Inform*, 8, 12–19.

13. Zgurska, O.M. (2018). Diversification as a Method of Increasing the Economic Efficiency of an Enterprise. *Investments: Practice and Experience*, 13, 16–21.

14. Nikolaenko, S.M. (2022). Formation of a Territorial Cluster in the Dairy Industry. *Business Inform*, 10, 89–96.

15. Blumska-Danko, K.V. (2020). Marketing Tools to Enhance the Competitiveness of Craft Dairy Products. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 3(85), 11–14.

16. Nitsenko, V. & Danko, Y. (2019). Development of Milk Production in Ukraine and Economic Stability of the Dairy Subcomplex. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 4(4), 8–15.

Yuriy Danko, *PhD in Economics, Professor, Sumy National Agrarian University*

Dmytro Zhyvytskyy, *PhD Student, Sumy National Agrarian University*

DEVELOPMENT OF DAIRY CLUSTERS AS A TOOL FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES' PRODUCTION DIVERSIFICATION

The article explores the potential for the development of dairy clusters as a tool for diversifying production among agricultural producers in Ukraine. It examines the current state and trends of the dairy industry in Ukraine and worldwide. Theoretical foundations of cluster and diversification concepts are analyzed. The advantages and challenges of establishing dairy clusters and their role in diversifying the activities of participants are highlighted. A SWOT analysis of the potential of dairy clusters as a diversification tool is conducted. The necessity of government support and a favourable regulatory environment for the effective development of dairy clusters in Ukraine is justified. The main research findings are as follows. A tendency towards a decrease in milk production in Ukraine has been identified, although there is potential for increasing processing and export of dairy products. It is argued that participation in dairy clusters opens up new opportunities for enterprises to diversify their activities. Key advantages (increased efficiency, access to innovations, diversification) and challenges (low level of cooperation, limited access to funding, imperfect state policy) of developing dairy clusters in Ukraine are identified. The need for a comprehensive state policy to support industry clustering and create a favorable institutional environment is demonstrated. It is noted that instability in state policy and the regulatory environment, as well as the absence of a comprehensive strategy to support cluster development in the agro-industrial sector, have a negative impact. Emphasis is placed on the potential emergence of environmental risks associated with increased environmental burden due to production concentration within the cluster.

Key words: *dairy cluster, production diversification, agricultural producers, cluster approach, competitiveness, innovation, government support, agro-industrial sector, agriculture.*

Дата надходження до редакції: 12.01.2024 р.